

- Kyrkilis D. (1986), *The economic determinants of foreign direct investment in Greek manufacturing, 1963-1981: A dynamic approach*, Ph.D. Thesis, University of Manchester.
- Lall S. (1975), «Is dependence a useful concept in analysing underdevelopment?», in *World Development*, vol. 3, no 11, 1975, pp. 799-810.
- Lenin V, *The development of capitalism in Russia*, Progress Publishers, Moscow 1982.
- Luedde-Neurath R. (1984), «State intervention and foreign direct investment in South Korea», in *IDS Bulletin*, 1984, vol. 15, no 2.
- Marx K., *The Capital*, vols. I, II, III, Lawrence and Wishart, London.
- Milward A.S. and Saul S.B. (1979), *The development of the economies of continental Europe*, vol. I and II, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Mouzelis N. (1978), *Modern Greece – Facets of Underdevelopment*, Macmillan.
- O' Brien P. (1975), «A critique of Latin American Theories of Dependency», in Oxaal I., Barnett T., and Booth D. (eds.), 1975, *Beyond the Sociology of Development*, Routledge and Kegan Paul.
- Moore M. (1984), Agriculture in Taiwan and S. Korea – the minimalist state?, in *IDS Bulletin*, 1984, vol. 15, no 2.
- Palma G. (1978), «Dependency: a formal theory of underdevelopment or a methodology for the analysis of concrete situations of underdevelopment?», *World Development*, vol. 6, 1978.
- Perez Carlotta (1985), «Long waves and changes in socioeconomic organisation», in *IDS Bulletin*, 1985, vol. 16, no 1, Slowdown or crisis? Restructuring in the 1980s.
- Sweezy P. (1942), *The theory of capitalist development*, Modern Reader Paperbacks, New Work and London.
- Tsoris N. (1984), *The financing of Greek manufacture*, KEPE (Centre of Planning and Economic Research), Athens.
- Wade R. (1984), Dirigisme Taiwan-style, in *IDS Bulletin*, 1984, vol. 15, no 2.

Ελληνική

- Βεργόπουλος Κ. (1986), «Οικονομική κρίση και εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα και στη Νότια Ευρώπη», στο *Les Temps Modernes*, 1986.
- Γιαννίτσος Α. (1983), *Η Ελληνική Βιομηχανία: Κρίση και ανάπτυξη*, Gutenberg, Αθήνα.
- Καζής Δ. και Περράκης Χ. (1984), *Licensing και βιομηχανική ανάπτυξη: Η περίπτωση της Ελλάδας*, ΚΕΠΕ, Αθήνα.
- Μητσός Α. (1989), *Η Ελληνική βιομηχανία στις διεθνείς αγορές*, Αθήνα.
- Σαμαράς Γ. (1982), *Κράτος και κεφάλαιο στην Ελλάδα*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Φωτόπουλος Γ. (1975), «Εξηρημένη ανάπτυξη και εκβιομηχάνιση», Άρθρα στον *Οικονομικό Ταχυδρόμο*, 10/7, 17/7 και 24/1975.

Τύποι γονέων κατά τις εκτιμήσεις των εφήβων: Μια έρευνα για τις στάσεις των Ελλήνων γονέων έναντι των παιδιών τους*

Γεώργιος Κρασανάκης**

Το πρόβλημα της έρευνας

Η έρευνα αυτή αποτελεί συνέχεια μιας προηγούμενης, που είχε ως θέμα τον ψυχοπαιδαγωγικό ρόλο του πατέρα. Τα πορίσματα της έρευνας αυτής ανακοινώθηκαν στο Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας, που έγινε στο Ρέθυμνο το Μάιο 1990***.

Η πρώτη αυτή έρευνα εστράφη στη μελέτη τριών τύπων πατέρων, του επιεική, του αυστηρού και του απόντος (αδιάφορου). Τα στοιχεία όμως που προέκυψαν έδειξαν ότι υπήρχαν και τύποι που, με αυστηρά αξιολογικά κριτήρια, δεν μπορούσαν να καταταγούν σε μια από τις τρεις αυτές κατηγορίες. Αλλά και κάτι άλλο διαπιστώθηκε, ότι δεν μπορεί κανείς να μελετά τους τύπους των πατέρων χωρίς να αναφέρεται παράλληλα και στους τύπους στάσης των μητέρων έναντι των παιδιών τους.

Οι προβληματισμοί αυτοί μας οδήγησαν σε μια διεύρυνση των

---

* Πρόκειται για έρευνα που ανακοινώθηκε στο Γ' Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας, που έγινε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών από 29 Μαΐου έως 2 Ιουνίου 1991.

** Αναπληρωτής Καθηγητής Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

*** Η πρώτη έρευνα κυκλοφόρησε σε βιβλίο με τίτλο: Γ. Κρασανάκης, *Ο πατρικός ρόλος - Εμπειρική ψυχοπαιδαγωγική θεώρηση*, Ηράκλειο 1991.

επιστημονικών μας ενδιαφερόντων, την ικανοποίηση των οποίων κάλυψε η νέα αυτή έρευνα.

Σκοπός της έρευνας ήταν η μελέτη της στάσης των γονέων έναντι των προβλημάτων των παιδιών τους. Πιο συγκεκριμένα, θελήσαμε να διατυπώσουμε μια τυπολογία γονέων, με βάση τις αξιολογικές εκτιμήσεις των «μεγάλων παιδιών», των εφήβων. Προτιμήσαμε εφήβους, γιατί αυτοί, περισσότερο από τα παιδιά, μπορούν να κρίνουν τη στάση των γονέων έναντι της συμπεριφοράς των παιδιών τους.

Η ευρύτερη προβληματική μας βασίσθηκε σε σύγχρονα ψυχολογικά δεδομένα για τη στάση και τη συμπεριφορά των γονέων έναντι των παιδιών τους, μέσα στο πλέγμα της υποχρεωτικής αναγκαιότητας που συνιστά η αγωγή τους.

Μέσα σε κάθε οικογένεια θα κινηθούν άτομα διαφόρων ηλικιών, δημιουργώντας ψυχολογικές σχέσεις ποικίλων διαστάσεων. Όλοι, βρέφη, παιδιά, έφηβοι, νέοι και γέροντες θα κινηθούν μέσα σ' ένα κλίμα αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης. Θα πιέσουν και θα πιεσθούν, και θα διαγράψουν μορφές και τύπους στάσης ποικίλης απόχρωσης και έντασης. Οι αλληλεπιδράσεις αυτές θα προσδιορισθούν από πολλούς παράγοντες. Οι παράγοντες αυτοί διαφοροποιούν τόσο πολύ τις σχέσεις γονέων-παιδιών, ώστε πολλοί ερευνητές να υποστηρίζουν ότι «δεν υπάρχει στερεότυπο δυτικής οικογένειας» (Α. Ρήγα, 1989, σελ. 232).

Στις συνηθισμένες μορφές οικογενειακής αγωγής, κυρίαρχα πρόσωπα παραμένουν πάντα δύο, ο πατέρας και η μητέρα. Τα πρόσωπα αυτά θα σηκώσουν όχι μόνο το βάρος της υλικής διατροφής των παιδιών, αλλά και εκείνο της πνευματικής τους καλλιέργειας και προαγωγής.

Ο τρόπος στάσης και αντιμετώπισης των προβλημάτων ανάπτυξης και αγωγής των παιδιών δεν είναι πάντα ο ίδιος. Καθένας από τους γονείς θα σταθεί μπροστά στα παιδιά του διαφορετικά, υιοθετώντας μορφές ζωής και λύσεις προβλημάτων πολυειδείς.

Η ψυχοδυναμική των σχέσεων γονέων-παιδιών θα οριοθετηθεί από δύο άξονες σχέσεων. Ο ένας, φύσεως πρακτικής, θα διαγράψει ένα ρεύμα μεταξύ αυτόνομης και ελεγχόμενης συμπεριφοράς. Ο άλλος, φύσεως συναισθηματικής, θα κινηθεί μεταξύ εχθρικής και στοργικής στάσης των γονέων προς τα παιδιά τους. Έτσι, θα έχουμε τέσσερις βασικούς τύπους γονέων: τους *στοργικούς*, τους *απορριπτικούς*, τους *διαλεκτικούς* και τους *αυταρχικούς*. Οι στοργικοί γονείς αγαπούν το παιδί τους και συμμετέχουν στη ζωή του με χαρά και φιλική διάθεση. Αντίθετα, οι απορριπτικοί παίρνουν στάση εχθρική έναντι του παιδιού τους, κρί-

νοντας και επικρίνοντας συνεχώς κάθε του ενέργεια. Οι διαλεκτικοί γονείς χαρακτηρίζονται από μια δημοκρατική στάση έναντι των παιδιών τους, τα δικαιώματα και την προσωπικότητα των οποίων σέβονται. Αντίθετα, οι αυταρχικοί είναι άκαμπτοι και απαιτούν τυφλή υπακοή των παιδιών σ' όσα εκείνοι αυθεντικά προστάζουν (Ι. Παρασκευόπουλος, 1985, Β, σελ. 163-170).

Οι τέσσερεις αυτοί τύποι γονέων (στοργικοί, απορριπτικοί, διαλεκτικοί, αυταρχικοί), κατά τη γνώμη μας, θα μπορούσαν να συμπληρωθούν με δύο άλλους, τους αυστηρούς και τους απόντες (αδιάφορους). Επίσης, αλλάζοντας τα ονόματα, θα ονομάζαμε τους στοργικούς γονείς *επιεικείς*, τους απορριπτικούς *εχθρικούς* και τους διαλεκτικούς *δημοκρατικούς*. Προσθέτοντας και τους δύο νέους τύπους που προαναφέραμε, οδηγούμαστε σε μια εξάβαθμη τυπολογία γονέων. Μπορούμε να κάνουμε λόγο για *απόντες*, *αυστηρούς*, *αυταρχικούς*, *εχθρικούς*, *επιεικείς* και *δημοκρατικούς* γονείς.

Ποιά είναι τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των τύπων αυτών;

Θα σκιαγραφήσουμε τους έξι αυτούς τύπους, ώστε να έχουμε μια εικόνα καθενός, πολύ χρήσιμη, άλλωστε, για όσα θα ακολουθήσουν.

1. *Οι απόντες γονείς*: Είναι οι γονείς που δεν παίρνουν ενεργό μέρος στην αγωγή του παιδιού τους. Είναι αδιάφοροι, αμέτοχοι στα προβλήματα που αντιμετωπίζει το παιδί. Δεν μπορούν ή δε θέλουν να ανταποκριθούν στα καθήκοντά τους.

2. *Οι αυστηροί γονείς*: Οι γονείς αυτοί είναι ευαίσθητοι στα παιδικά σφάλματα και τις παρεκτροπές. Δεν ανέχονται σφάλματα και αποτυχίες. Τους διακρίνει ένα άγρυπνο ενδιαφέρον αγάπης. Θέλουν τα παιδιά τους πρώτα και καλύτερα. Γι' αυτό είναι απαιτητικοί. Ελέγχουν, παρατηρούν, τιμωρούν.

3. *Οι αυταρχικοί γονείς*: Οι γονείς αυτοί έχουν την τάση να διατάζουν, να παίρνουν αποφάσεις μόνοι τους και να απαιτούν πιστή συμμόρφωση του παιδιού στις εντολές τους. Δεν ανέχονται αντιρρήσεις. Δε συζητούν με τα παιδιά τους. Κάθε παιδική αντίδραση ή πρωτοβουλία καταπνίγεται.

4. *Οι εχθρικοί γονείς*: Είναι εκείνοι που συμπεριφέρονται βάνουσα, σκληρά και απάνθρωπα στα παιδιά τους. Τα μισούν. Δεν τα θέλουν. Με το παραμικρό τα κακοποιούν, τα βασανίζουν. Η στάση τους πολλές φορές μπορεί να φθάσει σε ακραίες ενέργειες ή και στο έγκλημα.

5. *Οι επιεικείς γονείς*: Ο τύπος αυτός είναι αντίθετος του αυστηρού. Οι επιεικείς γονείς είναι εύκαμπτοι στις σχέσεις τους με τα παιδιά τους. Από υπερβολική αγάπη, παραβλέπουν σφάλματα,

ικανοποιούν παράλογες επιθυμίες ή, ακόμα, αφήνουν τα παιδιά τους να κάνουν ό,τι θέλουν. Συνήθως ακολουθούν τον εύκολο δρόμο των υλικών προσφορών.

6. *Οι δημοκρατικοί γονείς:* Οι γονείς αυτοί είναι αντίθετοι των αυταρχικών. Δεν πιέζουν, δε διατάζουν, δεν επιβάλλουν τις απόψεις τους στα παιδιά τους, επειδή έτσι το θέλουν. Συνεργάζονται φιλικά μαζί τους, συζητούν τα προβλήματά τους και καταλήγουν σε λύσεις κοινής παραδοχής.

Πέραν από το γεγονός ότι οι έξι αυτοί τύποι γονέων θα προσδιορισθούν σε μεγάλο βαθμό από το χαρακτήρα κάθε γονέως, βέβαιο είναι ότι η επίδραση και άλλων ισχυρών παραγόντων δε θα τους αφήσει ανεπηρέαστους. Αν ονομάζαμε τους χαρακτηριστικούς παράγοντες ενδογενείς, τους άλλους θα τους λέγαμε, χωρίς δισταγμό, εξωγενείς.

Οι ισχυροί εξωγενείς παράγοντες που επηρεάζουν ουσιαστικά, κατά τη γνώμη μας, τον τύπο στάσης του πατέρα και της μητέρας έναντι των παιδιών τους, είναι οι εξής: Το φύλο, η ηλικία, το επάγγελμα και η μόρφωση των γονέων, η σειρά γέννησης του παιδιού και ο αριθμός παιδιών κάθε οικογένειας.

Θα δούμε τους παράγοντες αυτούς χωριστά.

1. *Το φύλο των γονέων:* Η στάση των γονέων έναντι των παιδιών τους επηρεάζεται ουσιαστικά από το φύλο των γονέων. Οι μητέρες, κατά κανόνα, αναπτύσσουν πιο θερμές σχέσεις με τα παιδιά τους, για λόγους κυρίως συναισθηματικούς. Οι σχέσεις αυτές είναι ασθενέστερες στους πατέρες. Από τις πρώτες κιόλας ώρες μετά τη γέννηση, η μητέρα και το νεογέννητο φαίνονται εξαιρετικά έτοιμοι να προσέξουν ο ένας τον άλλο. Κι όταν, αργότερα, οι σχέσεις μητέρας-εφήβου θα κλονισθούν, έτσι που πολλές φορές τα αγόρια κυρίως να αναπτύξουν μια επιθετική μορφή συμπεριφοράς και να εκδηλώσουν τάσεις ταπεινωτικής αντιμετώπισης της μητέρας τους, οι σχέσεις αυτές θα παραμείνουν ισχυρότερες από εκείνες που οι έφηβοι συνάπτουν με τους πατέρες τους. Οι καλές διαπροσωπικές σχέσεις των μητέρων με τα παιδιά τους, ηλικίας 15-24 ετών, εμφανίζουν μεγαλύτερες συχνότητες από τις παράλληλες σχέσεις πατέρων-παιδιών (Ο. Γαρδίκη κ.ά., 1988, σελ. 102).

2. *Η ηλικία των γονέων:* Η ηλικία αποτελεί βασικό παράγοντα ανάπτυξης και διαμόρφωσης της συμπεριφοράς του ατόμου, καθώς και τροποποίησης της στάσης του έναντι των άλλων. Οι προσδοκίες που έχουμε από άτομα διαφόρων ηλικιών ποικίλλουν. Οι μεγαλύτεροι στην ηλικία είναι πιο άκαμπτοι, πιο συντηρητικοί, περισσότερο αδιάλλακτοι, αυστηροί ή και αυταρχικοί,

καθώς και περισσότερο ευαίσθητοι σε θέματα συμπεριφοράς των άλλων. «Οι νέοι όσο προχωρούν στην ηλικία εγκαταλείπουν τη φιλελεύθερη και προοδευτική τους στάση και υιοθετούν μια περισσότερο συντηρητική και αδιάλλακτη θεώρηση για τη ζωή» (Π. Τερλεξής, 1977, σελ. 173). Είναι φυσικό, λοιπόν, να πάρει διαφορετική στάση έναντι των προβλημάτων του παιδιού του ο νέος γονιός και διαφορετική εκείνος που έχει μέση ή μεγάλη ηλικία. Έτσι, έχει διαπιστωθεί ότι «η κακοποίηση του παιδιού συνδέεται με το νεαρό της ηλικίας του γονέα» και ότι «ο κίνδυνος κακοποίησης περιορίζεται όσο μεγαλώνουν οι γονείς» (S. Smith, 1985, σελ. 165).

3. *Το επάγγελμα των γονέων*: Το επάγγελμα ή μάλλον η κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία των γονέων επηρεάζει τη στάση τους έναντι των διαφόρων μορφών συμπεριφοράς των παιδιών τους. Έρευνες σχετικές έδειξαν ότι οι γονείς επαγγελματίες επιτρέπουν μεγαλύτερη ατομική ελευθερία και αυτονομία στα παιδιά τους απ' ό,τι οι γονείς που ανήκουν στην εργατική τάξη. Οι γονείς που προέρχονται από την εργατική τάξη είναι αυστηρότεροι, επεμβαίνουν περισσότερο στη ζωή των παιδιών τους και μάλιστα κατά τρόπο αδιάκριτο, απαιτώντας, ιδιαίτερα οι πατέρες, απόλυτη υπακοή. Αντίθετα, οι γονείς που ανήκουν στη μεσαία κοινωνική τάξη είναι πιο συνεργάσιμοι, παραχωρούν μεγαλύτερη αυτονομία στα παιδιά, τους συμπεριφέρονται δημοκρατικότερα και κατανοούν καλύτερα τα προβλήματά τους (Π. Τερλεξής, 1977, σελ. 100). Έρευνες έδειξαν, επίσης, ότι η οικογενειακή ζωή στην ελληνική ύπαιθρο είναι περισσότερο παιδοκεντρική, ενώ στις αστικές οικογένειες ο γονικός ρόλος είναι ασταθής (D. Rosenthal κ.ά., 1988, σελ. 25-39). Πολλοί ερευνητές συσχετίζουν «τη χαμηλή κοινωνική τάξη με την κακοποίηση των παιδιών από τους γονείς τους», φθάνοντας μάλιστα «αναπόφευκτα στην υπόθεση ότι η κακοποίηση είναι κυρίως φαινόμενο της κατώτερης κοινωνικής τάξης» (S. Smith, 1985, σελ. 165).

4. *Η μόρφωση των γονέων*: Είναι γενικά παραδεκτό ότι η μόρφωση των γονέων επηρεάζει όλο το κλίμα της οικογένειας. Όσο υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου είναι οι γονείς, τόσο μεγαλύτερες πιθανότητες υπάρχουν για επιτυχήστερη κατανόηση των προβλημάτων ανάπτυξης και αγωγής των παιδιών. Η μόρφωση θα συμβάλει στη δημιουργία ενός κλίματος συνεργασίας και αλληλοκατανόησης, πάνω στο οποίο θα οικοδομηθεί μια αρμονική σχέση γονέων-παιδιών. Έχει αποδειχθεί ότι όσο μικρότερη είναι η μόρφωση που διαθέτουν οι γονείς, τόσο περισσότερο πιστεύουν ότι «το σπουδαιότερο πράγμα που πρέπει να διδαχθούν τα

παιδιά είναι η απόλυτη υπακοή στους γονείς» (Π. Τερλεξής, 1977, σελ. 127). Οι διαθέτοντες μεγαλύτερη μόρφωση είναι λιγότερο αυστηροί, λιγότερο δογματικοί και περισσότερο πρόθυμοι για συνεργασία ή και για αναθεώρηση παλαιότερων θέσεων και απόψεών τους. Έχει αποδειχθεί, επίσης, ότι υπεύθυνα για την κακοποίηση παιδιών είναι κυρίως άτομα χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου (D. Gil, 1985, σελ. 73). Φυσικά, πρέπει να τονισθεί ότι από τα άτομα αυτά δε λείπουν μόνο οι γνώσεις της γενικής εκπαίδευσης, αλλά και εκείνες της ψυχολογικής κατάστασης. Ο A. Adler τόνιζε διαρκώς ότι η ψυχολογική αυτή κατάρτιση είναι απαραίτητη, για να επιτελέσουν με επιτυχία οι γονείς το βαρύ καθήκον τους (J. Rattner, 1970, σελ. 111).

5. *Η σειρά γέννησης του παιδιού*: Οι ψυχολόγοι, ιδιαίτερα μάλιστα ο A. Adler και οι οπαδοί του, τονίζουν ότι η σειρά γέννησης του παιδιού επηρεάζει πολύ τη στάση των γονέων. Στο μικρότερο παιδί, συνήθως, οι γονείς δείχνουν μεγαλύτερη αγάπη, καλύτερη μεταχείριση, ξεχωριστή τρυφερότητα και προστασία. Στο μεγαλύτερο δίδουν μια κυρίαρχη θέση και περισσότερη ελευθερία κινήσεων, γεγονός που μπορεί να συμβάλει στην καλλιέργεια ενός εγωιστικού και αυταρχικού χαρακτήρα. Όταν πρόκειται για μοναχοπαιδί, η απεριόριστη αγάπη και περιποίηση των γονέων μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία συναισθημάτων κατωτερότητας, «επειδή κυρίως η απόσταση από το ύψος και την τελειότητα των γονέων του εξαιτίας της έλλειψης αδελφών φαίνεται αγεφύρωτη» (J. Rattner, 1970, σελ. 75). Το δεύτερο παιδί πάντα ανταγωνίζεται το πρώτο, το οποίο θέλει να φθάσει. Κι αν τύχει να έχει την υποστήριξη των γονέων του, θα βρεθεί, φυσικά, σε πλεονεκτική θέση. Προφανώς, η μονομαχία μεταξύ πρώτου και δεύτερου παιδιού δεν αφήνει αδιάφορους τους γονείς, η στάση των οποίων μπορεί να πάρει ποικίλες μορφές εκδηλώσεων. Κι όλα αυτά δεν αφήνουν ανεπηρέαστη τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. Η αντλεριανή θεωρία έφθασε στην εξής θεμελιακή ψυχολογική διακήρυξη: «Το παιδί καλλιεργεί τις ιδιότητες εκείνες, που ελπίζει ότι θα το βοηθήσουν να επιτύχει τη διάκριση, ή ακόμη ένα ποσοστό δύναμης και υπεροχής μέσα στον οικογενειακό αστερισμό» (R. Dreikurs, 1975, σελ. 62). Αντικειμενικά όμως κρίνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτό δεν θα μπορούσε να είναι η συνέπεια μόνο της σειράς γέννησης, αλλά το αποτέλεσμα και άλλων παραγόντων, όπως της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης της οικογένειας, του αριθμού των μελών της, κ.ά.

6. *Ο αριθμός των παιδιών*: Πρόκειται, όπως διαφορετικά λέγε-

ται, για το μέγεθος της οικογένειας, το οποίο όσο πάει και μικραίνει, ιδιαίτερα στις λεγόμενες πυρηνικές οικογένειες. Το φαινόμενο αυτό αποδίδεται σε πολλούς λόγους, με έκδηλο τον οικονομικό και με λανθάνοντα τον προσωπικό (κόπος ανατροφής των παιδιών και άνεση γονέων). Πολλοί γονείς ισχυρίζονται ότι κάνουν λίγα παιδιά, για να μπορέσουν να τα μορφώσουν και να τα αποκαταστήσουν καλύτερα. Δεν λέγεται όμως και κάτι άλλο πολύ θετικό, ότι δηλαδή οι γονείς πολύ καλύτερα επικοινωνούν με τα δύο ή τα τρία παιδιά παρά με τα εννέα ή τα δέκα. Αλλά κι αυτό το κέρδος χάνεται, όταν δεν μπορούν ή δε θέλουν να επικοινωνήσουν ουσιαστικά με τα παιδιά τους, έστω και αν είναι λίγα. Αντίθετα πάλι, σε μια οικογένεια με πολλά παιδιά, το καθένα θα έχει πολλά να πάρει και από τα άλλα παιδιά, μέσα σ' ένα κλίμα ψυχοπαιδαγωγικών αλληλεπιδράσεων. Τα πράγματα όμως δυσκολεύονται πολύ, όταν το πλήθος των οικογενειακών σχέσεων δεν είναι σωστά ρυθμισμένο από τους γονείς, αλλά εκδηλώνεται απρογραμμάτιστα και τυχαία. Μια τέτοια συγκυρία πραγμάτων θα οδηγήσει τις σχέσεις γονέων-παιδιών σε ανεπιθύμητες εξελίξεις, πολύ περισσότερο μάλιστα αν συντρέξουν και δυσμενείς οικονομικές συνθήκες. Μέσα σ' ένα τέτοιο περιβάλλον δε θα μπορέσουν οι γονείς να αναπτύξουν σωστές σχέσεις επικοινωνίας με τα παιδιά τους. Δε θα μπορέσουν να γνωρίσουν τα προβλήματά τους και να συμβάλουν στη λύση τους. Το αντίθετο μάλλον πρέπει να αναμένει κανείς στις ατροφικές οικογένειες. Εδώ οι γονείς θα είναι άγρυπνοι φρουροί και αυστηροί ελεγκτές της ζωής των παιδιών τους, σε βαθμό μάλιστα που να καταπνίγουν κάθε πρωτοβουλία, επιδιώκοντας πάντα την επιτυχέστερη αγωγή και μόρφωσή τους. Οδηγούμαστε, έτσι, αβίαστα στη θέση ότι στις οικογένειες με μέση αριθμητική διάσταση θα μπορούσε κανείς να συναντήσει ένα κλίμα διαπροσωπικών σχέσεων πιο σωστό, πιο αποδεκτό.

Κάτω από την επίδραση των έξι αυτών παραγόντων θα δούμε στα πλαίσια της έρευνάς μας τις διαπροσωπικές σχέσεις γονέων-εφήβων.

Οι υποθέσεις της έρευνας

Ο προβληματισμός τον οποίο παρουσιάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο μας οδηγεί στη γενική θέση ότι οι διαπροσωπικές σχέσεις γονέων-παιδιών μπορεί να επηρεασθούν από πολλούς

παράγοντες, μάλιστα δε από το φύλο, την ηλικία, την κοινωνικοεπαγγελματική κατάσταση και τη μόρφωση των γονέων, καθώς και από τη σειρά γέννησης του παιδιού και τον αριθμό παιδιών της οικογένειας.

Από τη γενική αυτή παραδοχή απορρέουν οι εξής ερευνητικές υποθέσεις μας:

1. Υποθέτουμε ότι οι μητέρες, σε σύγκριση με τους πατέρες, θα είναι δημοκρατικότερες, επιεικέστερες, λιγότερο αυστηρές, λιγότερο αυταρχικές και λιγότερο αδιάφορες (απούσες).

2. Υποθέτουμε ότι η ηλικία επηρεάζει σημαντικά τους τύπους στάσης των γονέων έναντι των παιδιών τους και ότι εκείνοι που έχουν μικρότερη ηλικία θα είναι δημοκρατικότεροι, επιεικέστεροι ή και πιο αδιάφοροι, από τους μεγαλύτερους στην ηλικία, που θα είναι πιο αυστηροί ή και αυταρχικοί.

3. Υποθέτουμε ότι η κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία των γονέων, πατέρων και μητέρων, επηρεάζει σημαντικά τη στάση τους έναντι των παιδιών τους. Πιο συγκεκριμένα υποθέτουμε ότι:

α. Δημοκρατικότεροι και επιεικέστεροι γονείς θα είναι οι ανήκοντες στις μεσαίες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες.

β. Αυστηρότεροι και αυταρχικότεροι γονείς θα είναι εκείνοι που ανήκουν στις κατώτερες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες.

γ. Πιο αδιάφοροι (απόντες) θα είναι οι γονείς που ανήκουν στις κατώτερες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες.

4. Υποθέτουμε ότι η μόρφωση των γονέων, πατέρων και μητέρων, επηρεάζει σημαντικά τη στάση τους έναντι των παιδιών τους.

Πιο συγκεκριμένα, υποθέτουμε ότι:

α. Δημοκρατικότεροι και επιεικέστεροι γονείς θα είναι οι διαθέτοντες ανώτερη μόρφωση.

β. Αυστηρότεροι και αυταρχικότεροι γονείς θα είναι οι διαθέτοντες κατώτερη μόρφωση.

γ. Πιο αδιάφοροι θα είναι οι γονείς που διαθέτουν κατώτερη μόρφωση.

5. Υποθέτουμε ότι η σειρά γέννησης των παιδιών επηρεάζει σημαντικά τη στάση των γονέων έναντι των παιδιών τους.

Πιο συγκεκριμένα, υποθέτουμε ότι οι γονείς θα είναι:

α. Πιο δημοκρατικοί και πιο επιεικείς προς τα υστερότοκα παιδιά.

β. Πιο αυστηροί και πιο αυταρχικοί προς τα πρωτότοκα.

γ. Πιο αδιάφοροι προς τα υστερότοκα.

6. Υποθέτουμε ότι ο αριθμός των παιδιών της οικογένειας επηρεάζει σημαντικά τη στάση των γονέων έναντι των παιδιών τους.

Πιο συγκεκριμένα, υποθέτουμε ότι:

α. Στις πολύτεκνες οικογένειες οι γονείς θα εμφανίζονται περισσότερο αδιάφοροι.

β. Στις ατροφικές οικογένειες οι γονείς θα εμφανίζονται πιο αυστηροί και μάλιστα πιο αυταρχικοί.

γ. Στις οικογένειες με μέση διάσταση οι γονείς θα εμφανίζονται πιο δημοκρατικοί και πιο επιεικείς.

7. Υποθέτουμε ότι δε θα συναντήσουμε εχθρικούς γονείς.

Κύριος στόχος της έρευνάς μας είναι η επαλήθευση των προηγουμένων υποθέσεων και η αποκάλυψη των τύπων στάσης των γονέων έναντι των παιδιών τους, όπως αναφέραμε και στον προβληματισμό που αναπτύξαμε.

Η μέθοδος της έρευνας

Η έρευνα έγινε με τη μέθοδο του ερωτηματολογίου. Την προτιμήσαμε για πρακτικούς κυρίως λόγους.

Το ερωτηματολόγιο που συντάξαμε περιελάμβανε μερικές γενικές οδηγίες, σύντομους ορισμούς έξι τύπων γονέων, τους οποίους καλούσαμε τα υποκείμενα να μελετήσουν και να εντάξουν σ' έναν απ' αυτούς τον πατέρα και τη μητέρα τους. Τους δίδαμε επίσης την ευχέρεια να περιγράψουν τον τύπο των γονέων τους, αν κανένας από τους έξι αυτούς τύπους δεν κάλυπτε τα γνωρίσματά τους. Για τις απαντήσεις υπήρχε αρκετός χώρος στο ερωτηματολόγιο. Τέλος, ζητούσαμε ορισμένα προσωπικά στοιχεία (φύλο, τάξη, σχολείο, έτος γέννησης, επάγγελμα πατέρα και μητέρας, γραμματικές γνώσεις πατέρα και μητέρας, αριθμός παιδιών οικογένειας, σειρά του υποκειμένου ανάμεσα στα αδέρφια του).

Ο πληθυσμός της έρευνάς μας ήταν εκείνος των μαθητών των Β' και Γ' τάξεων των Λυκείων της Κρήτης. Για τη συγκρότηση του δείγματος προτιμήσαμε σχολεία αστικών, ημιαστικών και αγροτικών περιοχών των Νομών Λασιθίου και Ηρακλείου.

Πιο συγκεκριμένα, το ερωτηματολόγιο συμπλήρωσαν 1062 μαθητές των Β' και Γ' τάξεων Λυκείου. Οι έφηβοι αυτοί φοιτούσαν κατά τα έτη 1989-90 και 1990-91 στα Λύκεια Σητείας, Ιεράπετρας, Αγίου Νικολάου, Νεάπολης και Τζερμιάδου Λασιθίου, Αρκαλοχω-

ρίου, Επισκοπής, Μελεσσών, Κρουσσώνα, Αγίας Βαρβάρας και Ασημίου Ηρακλείου, 2ου, 4ου και 6ου πόλεως Ηρακλείου και Παγκρητίου Ιδιωτικού Εκπαιδευτηρίου Ηρακλείου Κρήτης.

Η επίδοση του ερωτηματολογίου έγινε από καθηγητές Μ.Ε. μετεκπαιδευομένους στη ΣΕΛΜΕ Ηρακλείου και από εμάς προσωπικά.

Η επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας έγινε με απλές στατιστικές μεθόδους. Εφαρμόσθηκε το τεστ χ^2 για τη σύγκριση συχνοτήτων και το τεστ συνάφειας C.

Ο πίνακας που ακολουθεί δείχνει αναλυτικά τη σύνθεση του δείγματος.

Πίνακας

Των υποκειμένων που συγκρότησαν το δείγμα της έρευνάς μας

a/a	Λύκειο	Σχολ. έτος	Τάξη	Μαθητές
1	Σητείας	1989-90	Γ	62
2	Ιεράπετρας	»	Γ	59
3	Αγίου Νικολάου	»	Γ	42
4	Νεαπόλεως Λασιθίου	»	Γ	44
5	Τζερμιάδου Λασιθίου	»	Γ	22
6	2ο Ηρακλείου	»	Β-Γ	122
7	Αρκαλοχωρίου Ηρακλ.	»	Β-Γ	80
8	Επισκοπής Πεδιάδος	»	Β-Γ	30
9	Μελεσσών Ηρακλείου	»	Β-Γ	81
10	Κρουσσώνα Ηρακλείου	»	Γ	31
11	Αγίας Βαρβάρας Ηρακλ.	1990-91	Γ	55
12	Ασημίου Ηρακλείου	»	Γ	101
13	4ο Ηρακλείου	»	Γ	147
14	6ο Ηρακλείου	»	Β-Γ	100
15	Παγκρήτιο Ηρακλείου	»	Β-Γ	86
Σύνολο				1062

Τα αποτελέσματα της έρευνας

Στο κεφάλαιο αυτό θα δώσουμε αναλυτικά τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, ακολουθώντας τις υποθέσεις που διατυπώσαμε

για τη διαφοροποίηση της στάσης μητέρων και πατέρων κάτω από τις επιδράσεις ορισμένων βασικών παραγόντων*.

1. Ο παράγοντας φύλο των γονέων

Είχαμε υποθέσει ότι οι μητέρες, σε σύγκριση με τους πατέρες, θα είναι πιο δημοκρατικές, πιο επιεικείς, λιγότερο αυστηρές, λιγότερο αυταρχικές και λιγότερο απούσες (αδιάφορες).

Η στατιστική επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας έδειξε ότι πράγματι οι μητέρες είναι πιο δημοκρατικές από τους πατέρες (μητέρες 58,6%-πατέρες 51,1%, διαφορά στατιστικά σημαντική σε P.001), πιο επιεικείς (μητέρες 17,0%-πατέρες 12,2%, διαφορά στατιστικά σημαντική σε P.001), λιγότερο αυστηρές (μητέρες 19,3%-πατέρες 25,9%, διαφορά στατιστικά σημαντική σε P.001), λιγότερο αυταρχικές (μητέρες 3,8%-πατέρες 7,4%, διαφορά στατιστικά σημαντική σε P.001) και λιγότερο αδιάφορες (μητέρες 1,3%-πατέρες 3,4%, διαφορά στατιστικά πολύ σημαντική σε P.001).

Βασικό θεωρήσαμε, επίσης, το γεγονός της ταυτόχρονης εμφάνισης ενός τύπου στάσης και στους δυο γονείς. Γι' αυτό προχωρήσαμε στη διασταύρωση των τύπων των πατέρων με τους τύπους των μητέρων. Η εργασία αυτή, όπως αντιλαμβάνεται κανείς, ήταν αρκετά επίπονη. Το κέρδος όμως που προέκυψε υπήρξε μεγάλο.

Η στατιστική επεξεργασία της διασταύρωσης των τύπων πατέρων-μητέρων έδειξε ένα δείκτη συνάφειας υψηλό ανάμεσα στους τύπους πατέρων και μητέρων. Οι περισσότεροι έφηβοι του δείγματός μας (38,9%) έχουν δημοκρατικούς και τους δύο γονείς. Δεύτεροι σε συχνότητα (11,9%) έρχονται εκείνοι που έχουν αυστηρούς πατέρες και δημοκρατικές μητέρες. Στην τρίτη θέση (9,2%) βρίσκουμε τους εφήβους, αγόρια και κορίτσια, που έχουν αυστηρούς και τους δύο γονείς.

Γενικά διαφαίνεται μια τάση των γονέων να γίνονται πιο δημοκρατικοί, εγκαταλείποντας όλες τις άλλες μορφές στάσης (αδιαφορία, αυστηρότητα, αυταρχικότητα και επιεικεία) έναντι των παιδιών τους και των προβλημάτων της αγωγής τους.

* Από τους πίνακες με τα αναλυτικά στατιστικά στοιχεία της έρευνας, μεταφέρουμε εδώ μόνο τα πιο αναγκαία. Τα υπόλοιπα μπορούμε να θέσουμε στη διάθεση των ενδιαφερομένων, αν τα ζητήσουν.

2. Ο παράγοντας ηλικία των γονέων

Βασικό παράγοντα διαφοροποίησης της στάσης των γονέων έναντι των παιδιών τους θεωρήσαμε την ηλικία. Πιο συγκεκριμένα, υποθέσαμε ότι η ηλικία επηρεάζει σημαντικά τους τύπους στάσης των γονέων έναντι των παιδιών τους, έτσι που οι έχοντες μικρότερη ηλικία να είναι δημοκρατικότεροι, επιεικέστεροι ή και πιο αδιάφοροι από τους μεγαλύτερους στην ηλικία, οι οποίοι, αντίθετα, θα είναι πιο αυστηροί ή και αυταρχικοί.

Η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας έδειξε ότι ο παράγοντας ηλικία των γονέων (πατέρων και μητέρων) δεν επηρεάζει σημαντικά τη στάση τους έναντι των παιδιών τους. Η στατιστική επεξεργασία των συχνοτήτων, τόσο στους τύπους των πατέρων όσο και σ' εκείνους των μητέρων, έδειξε ασήμαντες διαφορές. Επομένως, η παρατηρούμενη διαφορά συχνοτήτων σε κάθε τύπο γονέων δεν μπορεί να αποδοθεί στον παράγοντα ηλικία, αλλά στην τύχη. Φυσικά, αυτό έρχεται σε αντίθεση με την αρχική μας υπόθεση, ότι η ηλικία των γονέων είναι σημαντικός παράγοντας της στάσης τους έναντι των προβλημάτων ανάπτυξης και συμπεριφοράς των παιδιών τους.

3. Ο παράγοντας επάγγελμα των γονέων

Ο παράγοντας κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία των γονέων (πατέρων και μητέρων) κρίθηκε σημαντικός κατά τον προβληματισμό στον οποίο στηρίξαμε την έρευνά μας. Τον θεωρήσαμε ικανό να διαφοροποιεί τη στάση των γονέων έναντι των παιδιών τους. Πιο συγκεκριμένα, υποθέσαμε ότι οι γονείς που ανήκουν σε μεσαίες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες θα είναι πιο δημοκρατικοί και πιο επιεικείς στις σχέσεις τους με τα παιδιά τους. Αυστηρότεροι και αυταρχικότεροι γονείς θα είναι αυτοί που ανήκουν σε κατώτερες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες. Οι τελευταίοι, όπως υποθέσαμε, θα είναι και πιο αδιάφοροι (απόντες) γονείς.

Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων της έρευνας μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο παράγοντας επάγγελμα διαφοροποιεί σημαντικά μόνο τη στάση των πατέρων έναντι των παιδιών τους, όχι όμως και εκείνη των μητέρων. Η κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία των μητέρων δεν επηρεάζει σημαντικά τη στάση τους έναντι των παιδιών τους. Το αντίθετο συμβαίνει στους πατέρες.

Πιο συγκεκριμένα, πρώτοι σε συχνότητα έρχονται οι δημο-

κρατικοί πατέρες (αγρότες 15,8%, μεσαίοι 14,6%, ανώτεροι 11,1%), ακολουθούν οι αυστηροί (αγρότες 9,2%, μεσαίοι 9,2%, ανώτεροι 4,1%), έπονται οι επιεικείς (μεσαίοι 4,4%, αγρότες 4,1%, εργάτες-τεχνίτες 1,7%, ανώτεροι 1,7%) και τελευταίοι έρχονται οι αυταρχικοί πατέρες (αγρότες 2,3%, εργάτες-τεχνίτες 2,3%, μεσαίοι 1,9%, ανώτεροι 0,6%). Πιο αδιάφοροι πατέρες είναι οι μεσαίοι (1,2%), ακολουθούν οι αγρότες (0,7%), οι εργάτες και οι ανώτεροι (0,6%).

4. Ο παράγοντας μόρφωση των γονέων

Σύμφωνα με την ερευνητική μας υπόθεση, η μόρφωση των γονέων, πατέρων και μητέρων, επηρεάζει σημαντικά τη στάση τους έναντι των παιδιών τους. Πιο συγκεκριμένα, υποθέσαμε ότι επιεικέστεροι γονείς θα είναι οι διαθέτοντες ανώτερη μόρφωση, αυστηρότεροι και αυταρχικότεροι οι διαθέτοντες κατώτερη μόρφωση και πιο αδιάφοροι μπροστά στα προβλήματα των παιδιών τους οι γονείς εκείνοι που διαθέτουν κατώτερη μόρφωση.

Η επεξεργασία των αποτελεσμάτων της έρευνας έδειξε ότι ο παράγοντας μόρφωση των γονέων επηρεάζει σημαντικά τη στάση των πατέρων, όχι όμως και των μητέρων, έναντι των παιδιών τους. Οι διαφορές συχνοτήτων των διαφόρων τύπων στάσης των γονέων κρίθηκαν στατιστικά σημαντικές μόνο στην περίπτωση των πατέρων ($\chi^2 = 23,71$, σημαντικός σε $P.05$). Πρώτοι σε συχνότητα έρχονται οι δημοκρατικοί πατέρες (Δημοτικού Σχολείου 23,1%, Μέσης Εκπαίδευσης 17,8%, Ανώτ. Εκπαίδευσης 10%), ακολουθούν οι αυστηροί (Δημοτικού Σχολείου 14,3%, Μέσης Εκπαίδευσης 8,2%, Ανώτ. Εκπαίδευσης 3,4%), έπονται οι επιεικείς (Δημοτικού Σχολείου 6,5%, Μέσης Εκπαίδευσης 3,5%, Ανώτ. Εκπαίδευσης 2%) και τελευταίοι έρχονται οι αυταρχικοί (Δημοτικού Σχολείου 4%, Μέσης Εκπαίδευσης 2,7%, Ανώτ. Εκπαίδευσης 0,2%). Πιο αδιάφοροι πατέρες αποδεικνύονται οι έχοντες μόρφωση μόνο Δημοτικού Σχολείου (2,2%), ακολουθούν οι έχοντες μόρφωση Μέσης Εκπαίδευσης (0,7%) και τελευταίοι έρχονται αυτοί που έχουν μόρφωση Ανώτ. Εκπαίδευσης (0,5%).

5. Ο παράγοντας σειρά γέννησης των παιδιών

Η σειρά γέννησης των παιδιών θεωρήθηκε βασικός παράγοντας διαφοροποίησης της στάσης των γονέων, πατέρων και μητέ-

ρων. Υποθέσαμε μάλιστα ότι οι γονείς θα είναι πιο δημοκρατικοί και πιο επιεικείς προς τα υστερότοκα παιδιά, πιο αυστηροί και πιο αυταρχικοί προς τα πρωτότοκα και περισσότερο αδιάφοροι προς τα υστερότοκα.

Η μελέτη των αποτελεσμάτων της έρευνας οδηγεί στη διαπίστωση ότι η σειρά γέννησης των παιδιών δεν επηρεάζει σημαντικά τη στάση των μητέρων, επηρεάζει όμως σε σημαντικό βαθμό τη στάση των πατέρων. Στην πρώτη περίπτωση, οι διαφορές συχνοτήτων στάσης κρίθηκαν στατιστικά ασήμαντες, αντίθετα, όμως, στη δεύτερη περίπτωση, οι διαφορές αυτές κρίθηκαν σημαντικές.

Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι πιο δημοκρατικοί εμφανίζονται οι πατέρες προς τα πρωτότοκα παιδιά τους (21,8%), έπειτα προς τα υστερότοκα (17,4%), μετά προς τα ενδιάμεσα (9,5%) και τέλος προς τα μοναχοπαίδια (2,3%). Ομοίως, οι πατέρες εμφανίζονται πιο αυστηροί προς τα πρωτότοκα (11,5%), έπειτα προς τα υστερότοκα (8,5%), μετά προς τα ενδιάμεσα (4,5%) και τέλος προς τα μοναχοπαίδια (1,4%). Πιο αυταρχικοί εμφανίζονται οι πατέρες προς τα πρωτότοκα (3,3%), έπειτα προς τα ενδιάμεσα (2,3%), μετά προς τα υστερότοκα (1,8%) και καθόλου αυταρχικοί προς τα μοναχοπαίδια. Πιο επιεικείς εμφανίζονται οι πατέρες προς τα υστερότοκα (5,3%), έπειτα προς τα πρωτότοκα (4,5%), μετά στα ενδιάμεσα (2,1%) και τέλος προς τα μοναχοπαίδια (0,3%). Τέλος, πιο αδιάφοροι (απόντες) εμφανίζονται οι πατέρες προς τα υστερότοκα (1,4%), έπειτα προς τα πρωτότοκα (1,1%), μετά προς τα ενδιάμεσα (0,7%) και πολύ λιγότερο προς τα μοναχοπαίδια (0,2%).

6. Ο παράγοντας αριθμός παιδιών της οικογένειας

Σύμφωνα με την προβληματική της έρευνάς μας, ο αριθμός παιδιών της οικογένειας συνιστά βασικό παράγοντα διαφοροποίησης της στάσης των γονέων. Πιο συγκεκριμένα, υποθέσαμε ότι οι γονείς θα εμφανίζονται περισσότερο αδιάφοροι στις πολύτεκνες οικογένειες, πιο αυστηροί και μάλιστα πιο αυταρχικοί στις ατροφικές οικογένειες, καθώς και πιο δημοκρατικοί και πιο επιεικείς στις οικογένειες με μέση αριθμητική διάσταση. Ατροφικές θεωρήσαμε τις οικογένειες που έχουν ένα μόνο παιδί, μέσης αριθμητικής διάστασης αυτές που έχουν δύο με τρία παιδιά και πολύτεκνες εκείνες που έχουν πάνω από τέσσερα παιδιά.

Η έρευνα επαλήθευσε μερικώς τις υποθέσεις μας ως προς

την επίδραση που ασκεί ο αριθμός των παιδιών στη στάση των γονέων, πατέρων και μητέρων. Η στατιστική επεξεργασία έδειξε ότι ο παράγοντας αυτός δε διαφοροποιεί σημαντικά τη στάση των μητέρων. Αντίθετα, επιβεβαιώθηκε η υπόθεση ότι ο παράγοντας αυτός διαφοροποιεί σημαντικά τη στάση των πατέρων.

Πιο συγκεκριμένα, αποδείχτηκε ότι πιο αδιάφοροι (απόντες) πατέρες εμφανίζονται εκείνοι των ενδιάμεσων οικογενειών (2,2%), έπειτα των πολύτεκνων (0,9%) και τέλος των ατροφικών (0,4%). Πιο αυστηροί εμφανίζονται οι πατέρες στις οικογένειες μέσης αριθμητικής διάστασης (16,4%), έπειτα στις ατροφικές (5%) και τέλος στις πολύτεκνες (4,5%). Πιο αυταρχικοί εμφανίζονται οι πατέρες στις οικογένειες με μέση αριθμητική διάσταση (5,3%), έπειτα στις πολύτεκνες (1,9%) και τέλος στις ατροφικές (0,3%). Πιο επιεικείς εμφανίζονται οι γονείς στις οικογένειες με μέση αριθμητική διάσταση (9,1%), έπειτα στις πολύτεκνες (1,6%) και τέλος στις ατροφικές (1,5%). Πιο δημοκρατικοί εμφανίζονται οι γονείς στις οικογένειες με μέση αριθμητική διάσταση (34,8%), έπειτα στις πολύτεκνες οικογένειες (8,3%), και τέλος στις ατροφικές (8,1%).

Συζήτηση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Υπενθυμίζουμε ότι σκοπός της έρευνάς μας ήταν η μελέτη της στάσης των γονέων έναντι των προβλημάτων των παιδιών τους και η διατύπωση μιας τυπολογίας γονέων, με βάση τις αξιολογικές εκτιμήσεις των μαθητών των Β' και Γ' τάξεων των Λυκείων. Διατυπώσαμε ορισμένες υποθέσεις και προχωρήσαμε στην επαλήθευσή τους. Τα δεδομένα της έρευνας παρουσιάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Εδώ θα συζητήσουμε τα αποτελέσματα αυτά και θα δούμε κατά πόσο επιβεβαιώθηκαν οι επιστημονικές μας προβλέψεις.

Οι γενικές υποθέσεις που είχαμε διατυπώσει ήταν επτά. Υποθέσαμε ότι η στάση των γονέων, πατέρων και μητέρων, επηρεάζεται ουσιαστικά από τους παράγοντες φύλο, ηλικία, επάγγελμα και μόρφωση των γονέων, καθώς και από τη σειρά γέννησης των παιδιών και τον αριθμό παιδιών της οικογένειας. Οι παράγοντες αυτοί, σύμφωνα με τις υποθέσεις μας, διαφοροποιούν τις στάσεις των πατέρων και των μητέρων έναντι των παιδιών τους και κάνουν να εμφανίζονται ορισμένοι χαρακτηριστικοί τύποι γονέων.

Πώς αξιολογούνται τα αποτελέσματα της έρευνας;

Θα απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό, παίρνοντας μια-μια τις υποθέσεις μας και τα ανάλογα δεδομένα της έρευνας.

1. Ο παράγοντας φύλο των γονέων επηρεάζει πράγματι ουσιαστικά τις στάσεις των γονέων έναντι των παιδιών τους. Οι μητέρες, όπως ακριβώς είχαμε υποθέσει, είναι πιο δημοκρατικές, πιο επιεικείς, λιγότερο αυστηρές, λιγότερο αυταρχικές και λιγότερο αδιάφορες (απούσες), σε σχέση πάντα με τους πατέρες.

Φαίνεται έτσι καθαρά ότι οι μητέρες αναπτύσσουν σχέσεις οικειότερες με τα παιδιά τους. Το κλίμα μέσα στο οποίο αναπτύσσονται οι σχέσεις αυτές είναι δημοκρατικότερο, επιεικέστερο, φιλικότερο. Οι μητέρες που παίρνουν στάση αυστηρή ή αυταρχική έναντι των παιδιών τους είναι πολύ λιγότερες από τους πατέρες των κατηγοριών αυτών. Κι ακόμα περισσότερο, η έμπρακτη εκδήλωση αδιαφορίας των μητέρων έναντι των προβλημάτων των παιδιών τους είναι πολύ πιο μικρή από εκείνη των πατέρων.

Με άλλα λόγια, οι μητέρες όχι μόνο βρίσκονται πιο κοντά στα παιδιά τους, αλλά αντιμετωπίζουν τα ποικίλα αναπτυξιακά τους προβλήματα μέσα σ' ένα κλίμα αλληλεπιδράσεων περισσότερο θερμό και οικείο. Οι μητέρες, περισσότερο από τους πατέρες, καθοδηγούν και ενισχύουν δημοκρατικά τα παιδιά τους. Φαίνεται έτσι καθαρά ότι η έντονη συναισθηματική σχέση παιδιού-μητέρας συνεχίζεται μέχρι και την εφηβεία, και ίσως σ' όλη τη ζωή του ανθρώπου.

Κρίνοντας τη στάση των γονέων τους, οι έφηβοι ομολογούν ότι οι μητέρες τους στάθηκαν απέναντί τους με μεγαλύτερη επιεικεία, με μεγαλύτερο ενδιαφέρον (λιγότερο αδιάφορες) και πιο δημοκρατικά, απ' όσο οι πατέρες τους. Φαίνεται έτσι ότι οι έντονες επιπλήξεις, που πολλές φορές δέχθηκαν από τις μητέρες τους, οι απαιτήσεις που αντιμετώπισαν, οι ισχυρές προτάγες, καθώς και οι άλλες μορφές δυναμικών στάσεων που αντιμετώπισαν λησμονήθηκαν πιο εύκολα από τις ίδιες μορφές στάσης των πατέρων τους. Σ' αυτό ίσως συνετέλεσε και η αρχή της οικειότητας που συνδέει εκ φύσεως μητέρα και παιδί. Οι μητρικοί έλεγχοι ή και οι τιμωρίες ακόμα φαίνονται πάντα ασθενέστεροι από εκείνους που προέρχονται από τους πατέρες. Οι συζητήσεις που κάνουν τα παιδιά με τις μητέρες τους αμβλύνουν σε μεγάλο βαθμό την ένταση της τιμωρίας και κάθε μορφής ελέγχου που υφίστανται. Η οικειότητα αυτή μεταξύ μητέρας και εφήβου έχει αποδειχθεί και από άλλη έρευνα σε ελληνικό πληθυσμό. Πιο συγκεκριμένα, έχει αποδειχθεί ότι οι Έλληνες έφηβοι εκμυστηρεύονται στις μητέρες τους παρά στους πατέρες τους, αν και με

τους δύο συνάπτουν σχέσεις πιο στενές και πιο ζεστές από εκείνες που συνάπτουν άλλοι έφηβοι με τους γονείς τους. Η έρευνα έγινε σε Έλληνες και Αυστραλούς εφήβους (D. Rosenthal κ.ά., 1988, σελ. 36-38).

Συγκριτικά, λοιπόν, οι μητέρες αναπτύσσουν καλύτερες σχέσεις με τα παιδιά τους. Είναι δημοκρατικότερες και επιεικέστερες από τους πατέρες. Αυτό έδειξε και κάποια άλλη ελληνική έρευνα, η οποία έλαβε υπόψη και το φύλο των νέων, ηλικίας 15-24 ετών. Γενικά, οι διαπροσωπικές σχέσεις αγοριών και κοριτσιών με τους πατέρες και τις μητέρες τους είναι καλές σε ποσοστό από 69% μέχρι 91%. Τα ποσοστά των καλών αυτών σχέσεων είναι πολύ υψηλότερα στις σχέσεις μητέρων-αγοριών, παρά στις σχέσεις μητέρων-κοριτσιών. Αντίθετα, οι κακές διαπροσωπικές σχέσεις εμφανίζουν μεγαλύτερη συχνότητα στα ζεύγη πατέρων-αγοριών και πατέρων-κοριτσιών (O. Γαρδίκη κ.ά., 1988, σελ. 102). Αυτό συμπίπτει με το δικό μας συμπέρασμα ότι οι πατέρες είναι πιο αυστηροί και πιο αυταρχικοί έναντι των παιδιών τους από όσο είναι οι μητέρες. Επίσης, η μεγαλύτερη αδιαφορία των πατέρων που έδειξε η έρευνά μας συμφωνεί με τα ευρήματα της άλλης ελληνικής έρευνας που αναφέραμε, σύμφωνα με την οποία οι αδιάφορες σχέσεις αγοριών και κοριτσιών με τους πατέρες σημειώνουν μεγαλύτερη συχνότητα (από 1,2% μέχρι 3%) από εκείνες με τις μητέρες (συχνότητα από 0,7% μέχρι 1,2%). Σημειώνουμε ότι οι αδιάφοροι πατέρες στην έρευνά μας ήταν σχεδόν τριπλάσιοι από τις αδιάφορες μητέρες (3,4%-1,3%).

Ωστε, λοιπόν, οι διαπροσωπικές σχέσεις εφήβων-μητέρων είναι πολύ καλύτερες από τις σχέσεις εφήβων-πατέρων. Το φύλο των γονέων αποτελεί ισχυρό παράγοντα διαφοροποίησης της στάσης τους έναντι των παιδιών τους.

2. Σύμφωνα με την υπόθεσή μας, η ηλικία των γονέων, πατέρων και μητέρων, επηρεάζει τις διαπροσωπικές σχέσεις με τα παιδιά τους. Αναμέναμε να συναντήσουμε περισσότερους δημοκρατικούς και επιεικείς γονείς στις μικρότερες ηλικίες και περισσότερους αυστηρούς και αυταρχικούς στις μεγαλύτερες ηλικίες. Υποθέσαμε, επίσης, ότι πιο αδιάφοροι θα ήταν οι νεότεροι γονείς. Η έρευνα όμως έδειξε ότι ο παράγοντας ηλικία δεν επηρεάζει σημαντικά τη στάση των γονέων έναντι των παιδιών τους. Οι συχνότητες που εμφανίσθηκαν στους διάφορους τύπους γονέων με διαφορετική ηλικία δεν κρίθηκαν στατιστικά σημαντικές, πράγμα που οδηγεί στην απόρριψη της αρχικής μας υπόθεσης.

Φαίνεται, έτσι, ότι οποιαδήποτε ηλικία κι αν έχουν οι γονείς, η στάση τους έναντι των παιδιών τους δεν αλλάζει. Φυσικά, το συμ-

πέραςμα αυτό έρχεται σε αντίθεση με τα δεδομένα άλλων ερευνών, που θεωρούν περισσότερο αυστηρούς ή και εχθρικούς ακόμα τους νεότερους. Πολλοί από τους γονείς που κακοποιούν τα παιδιά τους, μάλιστα δε μητέρες, είναι μικρής ηλικίας (Ν. Πετρουλάκης, 1991, σελ. 14).

3. Είχαμε υποθέσει ότι η κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία, στην οποία ανήκουν οι γονείς, αποτελεί παράγοντα διαφοροποίησης της στάσης των γονέων έναντι των παιδιών τους.

Πιο συγκεκριμένα, υποθέσαμε ότι στη μεσαία κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία θα ανήκουν οι πιο δημοκρατικοί και οι πιο επιεικείς γονείς, ενώ στην κατώτερη οι πιο αυστηροί, αυταρχικοί, καθώς και οι αδιάφοροι γονείς.

Πρώτη διαπίστωση υπήρξε ότι το επάγγελμα της μητέρας δεν επηρεάζει σημαντικά τη στάση της έναντι των παιδιών της. Με άλλα λόγια, όποια κι αν είναι η επαγγελματική της απασχόληση έξω από το σπίτι, θα σταθεί μπροστά στα παιδιά της η ίδια πάντα. Θα είναι πάντα και πρώτα απ' όλα μητέρα.

Αναφορικά με τη στάση του πατέρα, τα ευρήματα υπήρξαν αποκαλυπτικά. Αποδείχτηκε ότι η κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία, στην οποία ανήκει ο πατέρας, επηρεάζει σημαντικά τη στάση του έναντι των παιδιών του, όχι όμως όπως εμείς υποθέσαμε.

Η έρευνά μας έδειξε ότι δημοκρατικότεροι δεν είναι οι μεσαίοι πατέρες, αλλά οι αγρότες. Επιεικέστεροι είναι οι μεσαίοι, όπως υποθέσαμε. Επίσης, πιο αδιάφοροι αποδεικνύονται οι ανήκοντες στις κατώτερες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες πατέρες, όπως υποθέσαμε. Τέλος, αυστηρότεροι και αυταρχικότεροι αποδεικνύονται οι ανήκοντες στις κατώτερες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες πατέρες, όπως υποθέσαμε.

Το τελευταίο μας συμπέρασμα συμφωνεί με τα ευρήματα των ερευνών του Καθηγητή R. Presthus, που έδειξαν ότι όσο μειώνεται το εισόδημα του ατόμου και όσο ελαττώνεται η κοινωνική του θέση, τόσο αυξάνεται ο αυταρχισμός του (Π. Τερλεξής, 1977, σελ. 97).

Ο ίδιος ερευνητής, εξετάζοντας το βαθμό αυταρχικότητας κάτω από την επίδραση της κοινωνικής θέσης, στις Η.Π.Α., βρήκε ότι στην κατώτατη κοινωνική τάξη (εργατική) ο υψηλός βαθμός αυταρχικής στάσης φθάνει στο 16% των περιπτώσεων. Τα αντίστοιχα ποσοστά στη μεσαία τάξη είναι 13% και στην ανωτάτη 7%. Αν συγκρίνει κανείς τα ποσοστά των δύο άκρων, βλέπει ότι το ποσοστό της αυταρχικότητας υπερδιπλασιάζεται όσο περνάμε από την ανωτάτη στην κατώτατη (εργατική) τάξη (Π. Τερλεξής,

1977, σελ. 97). Η δική μας έρευνα έδειξε 25% αυταρχικούς πατέρες στην κατώτατη τάξη, 20% στη μεσαία και 6% στην ανωτάτη. Διασταυρώνεται, λοιπόν, η θέση ότι μεγαλύτερος βαθμός αυταρχικότητας εμφανίζεται στα άτομα που ανήκουν στις κοινωνικές κατηγορίες με το χαμηλότερο εισόδημα. Άλλωστε, είναι πλέον βεβαιωμένο ότι η κοινωνική προέλευση του ανθρώπου επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του.

Το συμπέρασμα όμως που μας δημιούργησε απορίες ήταν εκείνο που σχετίζεται με τη δημοκρατική στάση των αγροτών πατέρων. Αναμέναμε ότι οι αγρότες πατέρες, λόγω της φύσεως του επαγγέλματός τους και της συντηρητικής ζωής τους, θα ήταν αυστηρότεροι και αυταρχικότεροι στις σχέσεις τους με τα παιδιά τους. Η έρευνά μας έδειξε εντελώς το αντίθετο. Δημοκρατικότεροι πατέρες εμφανίζονται οι αγρότες, ναυτικοί, ψαράδες, δηλαδή μια κατηγορία ανθρώπων που μέσα στην ελληνική κοινωνία παρουσιάζονται με το ίδιο «πρόσωπο». Η διαπίστωση αυτή θα μπορούσε ίσως να αποδοθεί στο γεγονός ότι οι αγρότες της Κρήτης απολαμβάνουν μιας κάποιας άνεσης οικονομικής και πολιτιστικής, λόγω του ανεβασμένου βιοτικού επιπέδου τους. Κι αυτό, γιατί, χωρίς αμφιβολία, η ζωή των αγροτών της Κρήτης όλο και περισσότερο πλησιάζει τη ζωή των κατοίκων των πόλεων. Θα ήταν, ίσως, λίαν πιθανόν αγρότες άλλων περιοχών της Ελλάδος να ανήκουν σε τύπο στάσης έναντι των παιδιών τους εντελώς αντίθετο από εκείνο στον οποίο διαπιστώσαμε ότι ανήκουν, κατά πλειοψηφία, οι αγρότες της Κρήτης. Μια έρευνα, επομένως, με δείγμα από άλλα γεωγραφικά διαμερίσματα της Ελλάδος θα ήταν πολύ ενδιαφέρουσα.

Το συμπέρασμά μας για τη στάση των αγροτών πατέρων έναντι των παιδιών τους έρχεται να επιβεβαιώσει τις διαπιστώσεις άλλων ερευνητών ότι το ταξικό «προφίλ» των εργαζομένων στην ύπαιθρο αλλάζει και ότι «ο αγρότης έλκεται συνεχώς περισσότερο από ένα μικροαστικό καταναλωτικό πρότυπο ζωής, αλλά και διαμορφώνεται όλο και πιο πολύ σ' ένα μικρομεσαίο ιδιοκτήτη» (Γ. Γκιζέλης κ.ά., 1984, σελ. 23). Αυτό φαίνεται τόσο στον οικονομικό όσο και στον πολιτιστικό και μορφωτικό τομέα. Ο αγρότης πατέρας αρχίζει να αντιμετωπίζει τα αναπτυξιακά προβλήματα των παιδιών του ως ένας μικρομεσαίος πολίτης.

4. Σύμφωνα με την αρχική μας υπόθεση, δημοκρατικότεροι και επιεικέστεροι γονείς θα ήταν αυτοί που διαθέτουν ανώτερη μόρφωση, ενώ εκείνοι που διαθέτουν κατώτερη μόρφωση θα ήταν αυστηρότεροι, αυταρχικότεροι ή και αδιάφοροι έναντι των προβλημάτων των παιδιών τους.

Η έρευνά μας απέδειξε ότι η στάση των μητέρων δεν επηρεάζεται σημαντικά από τη μόρφωσή τους. Επομένως, η υπόθεσή μας σ' ό,τι αφορά τις μητέρες δεν επαληθεύτηκε.

Αντίθετα, η έρευνα έδειξε ότι ο παράγοντας μόρφωση των πατέρων επηρεάζει σημαντικά τη στάση τους έναντι των παιδιών τους όχι όμως όπως εμείς υποθέσαμε. Αποδείχθηκε ότι οι πατέρες που διαθέτουν κατώτερη μόρφωση είναι πιο δημοκρατικοί και πιο επιεικείς προς τα παιδιά τους. Δεν επαληθεύθηκε, επομένως, η υπόθεσή μας. Επαληθεύθηκε όμως η άλλη μας υπόθεση, σύμφωνα με την οποία αυστηρότεροι και αυταρχικότεροι πατέρες θα ήταν εκείνοι που έχουν κατώτερη μόρφωση. Πράγματι, οι τύποι αυτοί των πατέρων διαθέτουν μόρφωση μόνο του Δημοτικού Σχολείου. Επαληθεύθηκε, επίσης, και η άλλη μας υπόθεση, σύμφωνα με την οποία πιο αδιάφοροι (απόντες) πατέρες θα ήταν εκείνοι που διαθέτουν κατώτερη μόρφωση. Η έρευνα έδειξε ότι πιο αδιάφοροι πατέρες είναι εκείνοι που έχουν μόρφωση μόνο του Δημοτικού Σχολείου.

Εντύπωση, λοιπόν, προξενεί το γεγονός ότι όλοι οι τύποι πατέρων εμφανίζουν τη μεγαλύτερη συχνότητά τους στην κατηγορία πατέρων με μόρφωση κατώτερη, μόνο του Δημοτικού Σχολείου. Το ίδιο παρατηρείται και στην περίπτωση των μητέρων. Το παράξενο αυτό συμπέρασμα μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι ποσοστό 50,2% των πατέρων και 55,2% των μητέρων των υποκειμένων της έρευνας είχαν μόρφωση μόνο του Δημοτικού Σχολείου.

5. Η σειρά γέννησης των παιδιών, σύμφωνα με την υπόθεση της έρευνάς μας, επηρεάζει σημαντικά τη στάση των γονέων έναντι των παιδιών τους. Έτσι, υποθέσαμε ότι οι γονείς, πατέρες και μητέρες, θα είναι πιο δημοκρατικοί, πιο επιεικείς ή και πιο αδιάφοροι προς τα υστερότοκα παιδιά, ενώ, αντίθετα, θα είναι πιο αυστηροί ή και πιο αυταρχικοί προς τα πρωτότοκα.

Η έρευνα έδειξε ότι ο παράγοντας αυτός διαφοροποιεί σημαντικά μόνο τη στάση των πατέρων έναντι των παιδιών τους, όχι όμως και εκείνη των μητέρων. Επαληθεύθηκε η υπόθεσή μας ότι οι πατέρες θα είναι πιο επιεικείς προς τα υστερότοκα, πιο αυστηροί και πιο αυταρχικοί προς τα πρωτότοκα, καθώς και πιο αδιάφοροι προς τα υστερότοκα. Δεν επαληθεύθηκε η υπόθεση ότι οι πατέρες θα είναι πιο δημοκρατικοί προς τα υστερότοκα, γιατί η έρευνα έδειξε ότι είναι πιο δημοκρατικοί προς τα πρωτότοκα παιδιά τους.

Η διαπίστωση ότι οι πατέρες είναι πιο επιεικείς προς τα υστερότοκα παιδιά τους συμφωνεί με τη γενική θέση της αντλεριανής

ψυχολογίας ότι «όλα τα άλλα μέλη της οικογένειας παραχαϊδεύουν το μικρότερο παιδί» (R. Dreikurs, 1975, σελ. 63). Και πιο συγκεκριμένα ακόμα, το παιδί αυτό, «σαν το μικρότερο και πιο αδύνατο έχει από τους γονείς διαφορετική μεταχείριση απ' ό,τι τα ήδη μεγαλωμένα αδέρφια του, ανάμεσα στα οποία αυτό παίρνει μια προνομιακή θέση» (J. Rattner, 1970, σελ. 74).

Το γεγονός ότι οι πατέρες αποδεικνύονται πιο αυστηροί και πιο αυταρχικοί προς τα πρωτότοκα παιδιά τους πρέπει να αποδοθεί στην υπερπροστασία. Πολλοί γονείς, μάλλον λόγω της απειρίας ή της ευαισθησίας τους, υπερπροστατεύουν το πρώτο τους παιδί, το οποίο θεωρούν ως «ένα ευαίσθητο φυτό θερμοκηπίου» (M. Herbert, 1989, σελ. 310). Φυσικά, παρά τους κινδύνους που εγκυμονεί η στάση αυτή των γονέων, πρέπει να τονίσουμε ότι το πρωτότοκο παιδί, επειδή επί μεγάλο χρονικό διάστημα έχει αποκλειστικούς συντρόφους ενηλίκους, θα έχει και πολλά ατομικά οφέλη (γλωσσική καλλιέργεια, υψηλές πνευματικές επιδόσεις, κ.λπ.), τα οποία δεν παραγνωρίζονται (M. Herbert, 1989, σελ. 311). Επαληθεύεται, λοιπόν, το ρητόν: «οὐδέν κακόν ἀμιγές καλοῦ».

Η αδιαφορία που οι πατέρες δείχνουν προς τα υστερότοκα παιδιά τους πρέπει να ερμηνευθεί μάλλον ως ένα είδος υπερβολικής αγάπης ή ως ένα είδος χαλάρωσης των σχέσεων, λόγω της ανεκτικότητας, ή ακόμα ως μια έλλειψη παρεμβάσεων. Έχει, άλλωστε, υποστηριχθεί ότι τις σχέσεις γονέων-εφήβων χαρακτηρίζει μια κατάσταση «διπλής δέσμευσης». «Αν οι γονείς ασκήσουν έλεγχο, θα χαρακτηρισθούν εξουσιαστικοί και παρεμβατικοί, αν όχι, θα χαρακτηρισθούν άστοργοι και αδιάφοροι, πάντα από τον ίδιο τον έφηβο» (Π. Σακελλαρόπουλος, 1980, σελ. 214).

Η διαπίστωση ότι οι πατέρες είναι πιο δημοκρατικοί προς τα πρωτότοκα και όχι προς τα υστερότοκα, δείχνει ότι αρχίζει να καλλιεργείται ένα κλίμα εμπιστοσύνης προς τα μεγαλύτερα παιδιά, τα πρώτα μέσα στην οικογένεια, τα οποία υπολογίζονται υπεύθυνα και ισότιμα.

Ανερμήνευτο, τέλος, παραμένει το γεγονός ότι η σειρά γέννησης των παιδιών δεν επηρεάζει σημαντικά τη στάση των μητέρων. Οι διαφορές συχνότητων κρίθηκαν στατιστικά ασήμαντες. Τα σύγχρονα όμως ψυχολογικά δεδομένα λένε το αντίθετο.

6. Βασικό παράγοντα διαφοροποίησης της στάσης των γονέων έναντι των παιδιών τους θεωρήσαμε τον αριθμό των παιδιών κάθε οικογένειας. Σύμφωνα με την υπόθεσή μας, οι γονείς θα εμφανίζονται πιο αδιάφοροι στις πολύτεκνες οικογένειες, πιο αυστηροί και μάλιστα πιο αυταρχικοί στις ατροφικές οικογένειες, καθώς και πιο δημοκρατικοί και επιεικείς στις οικογένειες με

μέση αριθμητική διάσταση.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι η στάση των μητέρων έναντι των παιδιών τους δεν επηρεάζεται από τον αριθμό των παιδιών της οικογένειας. Το αντίθετο συμβαίνει στην περίπτωση των πατέρων, η στάση των οποίων διαφοροποιείται από τον παράγοντα αυτό, όχι όμως όπως ακριβώς υποθέσαμε εμείς. Πιο αδιάφοροι εμφανίζονται οι πατέρες στις ενδιάμεσες και όχι στις πολύτεκνες οικογένειες. Ομοίως, πιο αυστηροί και πιο αυταρχικοί εμφανίζονται οι γονείς στις οικογένειες με μέση αριθμητική διάσταση και όχι στις ατροφικές, όπως υποθέσαμε. Τέλος, πιο δημοκρατικοί και πιο επιεικείς εμφανίζονται οι πατέρες στις οικογένειες που έχουν μέση αριθμητική διάσταση.

Διαφορετικά, θα λέγαμε ότι όλοι οι τύποι των πατέρων εμφανίζουν τη μεγαλύτερή τους συχνότητα στις οικογένειες με μέση αριθμητική διάσταση. Αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί στο γεγονός ότι οι περισσότερες οικογένειες του δείγματός μας (67,6%) έχουν 2-3 παιδιά, δηλαδή κρίνονται ενδιάμεσες. Αυτήν την τάση εμφανίζει, άλλωστε, και η σημερινή ελληνική οικογένεια. Σε κάθε οικογένεια αναλογούν σήμερα 2-3 παιδιά. Το γεγονός της μείωσης του αριθμού των γεννήσεων αποδίδεται κυρίως στη νοοτροπία των σύγχρονων Ελλήνων, που θέλουν λίγα παιδιά για να τα αναθρέψουν και να τα εκπαιδεύσουν «σωστά», παρά πολλά, στα οποία δε θα μπορούσαν να προσφέρουν όσα θα ήθελαν. Πιστεύεται ακόμα ότι η μείωση του αριθμού των γεννήσεων οφείλεται στην αύξηση του αριθμού των εργαζομένων γυναικών. Δηλαδή, «η είσοδος των γυναικών στην επαγγελματική ζωή έχει επηρεάσει αρνητικά τον αριθμό των αποκτωμένων παιδιών, καθώς δεν υπάρχουν οι αντίστοιχες κοινωνικές υποδομές» (Γ. Γκιζέλης κ.ά., 1984, σελ. 48).

Είναι, λοιπόν, φυσικό, αφού οι περισσότερες οικογένειες του δείγματός μας εμφανίζονται με 2-3 παιδιά, στην ιδιαίτερη αυτή κατηγορία να εμφανίζονται οι διάφοροι τύποι γονέων με μεγαλύτερη συχνότητα.

Συμπεράσματα

Σκοπός της έρευνάς μας ήταν η μελέτη των διαπροσωπικών σχέσεων γονέων-παιδιών και μάλιστα των στάσεων που παίρνουν οι γονείς μπροστά στα ποικίλα προβλήματα που δημιουργεί η αναπτυξιακή συμπεριφορά και η αγωγή των παιδιών. Θελήσαμε

να δούμε τις σχέσεις αυτές κάτω από την επίδραση ορισμένων βασικών παραγόντων, οι οποίοι, κατά τη γνώμη μας, τροποποιούν τη στάση των γονέων έναντι των παιδιών τους. Οι παράγοντες αυτοί είναι το φύλο, η ηλικία, το επάγγελμα και η μόρφωση των γονέων, καθώς και η σειρά γέννησης των παιδιών και ο αριθμός των παιδιών της οικογένειας.

Σκοπός μας, επίσης, ήταν η διατύπωση μιας τυπολογίας γονέων, όπως αυτή διαμορφώνεται από τη δράση των παραγόντων που προαναφέραμε στις διαπροσωπικές σχέσεις γονέων-παιδιών.

Η προβληματική μας γύρω από το θέμα αυτό μεταφράστηκε σε ερευνητικές υποθέσεις, την επαλήθευση των οποίων επιδιώξαμε, ερωτώντας 1062 εφήβους, μαθητές Β' και Γ' τάξεων Λυκείων της Κρήτης, για τη στάση που τήρησαν οι γονείς τους, μητέρες και πατέρες, μπροστά στα προβλήματα της δικής τους συμπεριφοράς και δράσης μέσα στον οικογενειακό και τον κοινωνικό χώρο.

Δε θα επαναλάβουμε εδώ τις επιμέρους υποθέσεις μας, τις οποίες δώσαμε αναλυτικά σε προηγούμενα κεφάλαια, εξετάζοντας μάλιστα και την επαλήθευσή τους ή όχι. Απ' αυτές, άλλες επιβεβαιώθηκαν και άλλες απορρίφθηκαν, όπως θα φανεί από τα επόμενα.

· Ποια είναι, λοιπόν, τα συμπεράσματα της έρευνάς μας αυτής;

Πώς εμφανίζονται οι διάφοροι τύποι γονέων, κάτω μάλιστα από τη δράση των παραγόντων που προαναφέραμε; Ποια εικόνα εμφανίζουν οι διαπροσωπικές σχέσεις γονέων-παιδιών;

Θα δούμε συνοπτικά τα συμπεράσματα της έρευνας.

1. Οι μητέρες, σε σύγκριση με τους πατέρες, εμφανίζονται πιο δημοκρατικές και πιο επιεικείς. Αντίθετα, οι πατέρες εμφανίζονται πιο αυστηροί και πιο αυταρχικοί. Οι πατέρες εμφανίζονται, επίσης, πιο αδιάφοροι (απόντες) από τις μητέρες. Αυτά λένε ότι πράγματι το φύλο των γονέων διαφοροποιεί σημαντικά τη στάση τους έναντι των παιδιών τους, έτσι ώστε να έχουμε μια γενική εικόνα στάσεων εντελώς αντίθετη. Στον πόλο των επιεικών και δημοκρατικών γονέων βρίσκουμε περισσότερες μητέρες, ενώ στον πόλο των αυστηρών και αυταρχικών περισσότερους πατέρες. Έχουμε, επομένως, μια έντονη διαφοροποίηση των δύο γονέων μπροστά στα προβλήματα ανάπτυξης και συμπεριφοράς των παιδιών τους.

2. Μέσα στην ίδια οικογένεια εμφανίζεται μια τάση δημοκρατικοποίησης των στάσεων και των δύο γονέων έναντι των παιδιών τους. Ποσοστό 38,9% των εφήβων του δείγματος είχε δημοκρατικούς και τους δύο γονείς του. Η τάση αυτή είναι μια ευχάριστη

διαπίστωση. Οι διαπροσωπικές σχέσεις παιδιών-γονέων σημειώνουν όλο και μεγαλύτερη πρόοδο. Κι αυτό, γιατί πρόοδος πρέπει να θεωρηθεί το γεγονός ότι και οι δύο γονείς συνεργάζονται φιλικά με τα παιδιά τους, συνεξετάζουν τα προβλήματά τους και αναζητούν λύσεις κοινής παραδοχής.

3. Αυστηροί πατέρες και δημοκρατικές μητέρες μέσα στο ίδιο σπίτι κάνουν την εμφάνισή τους σε ποσοστό 11,9%, ενώ αυστηροί πατέρες και αυστηρές μητέρες συγχρόνως αντιπροσωπεύουν το 9,2% του δείγματος. Αυτά, συνδυαζόμενα με τη διαπίστωση της προηγούμενης παραγράφου, λένε ότι το κλίμα των διαπροσωπικών σχέσεων μέσα στις ελληνικές οικογένειες εγκαταλείπει το αυστηρό του χρώμα και γίνεται περισσότερο δημοκρατικό (αυστηροί γονείς 9,8%, αυστηροί πατέρες και δημοκρατικές μητέρες 11,9%, δημοκρατικοί και οι δύο γονείς 38,9%).

4. Ευχάριστο και πολύ ενθαρρυντικό θεωρούμε το γεγονός ότι η έρευνά μας δεν αποκάλυψε κανένα εχθρικό γονέα. Αποκάλυψε όμως αρκετούς αδιάφορους πατέρες (3,4%) και λιγότερο αδιάφορες μητέρες (1,3%). Τα παιδιά που είχαν αδιάφορους και τους δύο γονείς ήταν ελάχιστα (0,8%). Περισσότερα ήταν εκείνα που είχαν αδιάφορο πατέρα και δημοκρατική μητέρα (1,3%).

5. Η ηλικία των γονέων, πατέρων και μητέρων, δεν αποτελεί παράγοντα διαφοροποίησης της στάσης τους έναντι των παιδιών τους. Δηλαδή, όποια κι αν είναι η ηλικία του πατέρα και της μητέρας, η αντιμετώπιση των προβλημάτων ανάπτυξης και αγωγής των παιδιών τους θα είναι η ίδια. Αυτό έδειξε η έρευνά μας.

6. Οι παράγοντες επάγγελμα και μόρφωση των γονέων, σειρά γέννησης των παιδιών και αριθμός παιδιών της οικογένειας δεν επηρεάζουν τη στάση της μητέρας έναντι των παιδιών της. Με άλλα λόγια, κανείς από τους παράγοντες αυτούς δεν τροποποιεί σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο η μητέρα αντιμετωπίζει τα προβλήματα των παιδιών της. Η μητέρα θα σταθεί μπροστά στα παιδιά της με όσες δυνάμεις διαθέτει από τη φύση της, αδιαφορώντας για όσα εμπόδια θα της παρουσιάσουν οι «εξωγενείς» δυνάμεις που ζητούν να τροποποιήσουν την αμοιβαία σχέση και επικοινωνία με το παιδί της.

7. Αντίθετα, οι προαναφερθέντες παράγοντες επηρεάζουν σημαντικά τις σχέσεις πατέρων-παιδιών, τονίζοντας έντονα ορισμένους τύπους στάσης, τους οποίους θα μνημονεύσουμε παρακάτω, αναφέροντας συγχρόνως και την επίδραση των παραγόντων αυτών στην άσκηση του πατρικού ρόλου.

8. Ο δημοκρατικός τύπος πατέρα εμφανίζει τη μεγαλύτερη συχνότητα (51,1%). Περισσότερο δημοκρατικοί εμφανίζονται οι

αγρότες, ναυτικοί, ψαράδες (15,8%), εκείνοι που έχουν μόρφωση μόνο Δημοτικού Σχολείου (23,1%), αυτοί που έχουν 2-3 παιδιά (34,7%) και οι πατέρες στις σχέσεις τους με τα πρωτότοκα παιδιά (21,9%).

9. Ο *αυστηρός* τύπος πατέρα έρχεται δεύτερος σε συχνότητα (25,9%). Πιο αυστηροί πατέρες είναι οι αγρότες, ναυτικοί, ψαράδες (9,2%) και οι μεσαίοι υπάλληλοι και επαγγελματίες (9,2%), εκείνοι που έχουν μόρφωση μόνο του Δημοτικού Σχολείου (14,3%), οι πατέρες με 2-3 παιδιά και οι πατέρες στις σχέσεις τους με τα πρωτότοκα (11,5%).

10. Ο *επιεικής* τύπος πατέρα είναι τρίτος σε συχνότητα (12,2%). Επιεικότεροι αποδεικνύονται οι μεσαίοι υπάλληλοι και μικροεπαγγελματίες (4,4%), εκείνοι που έχουν μόρφωση μόνο του Δημοτικού Σχολείου (6,5%), αυτοί που έχουν 2-3 παιδιά και οι πατέρες στις σχέσεις τους με τα υστερότοκα (5,3%).

11. Ο *αυταρχικός* τύπος πατέρα είναι τέταρτος σε συχνότητα (7,4%). Αυταρχικοί εμφανίζονται κυρίως οι αγρότες, ναυτικοί, ψαράδες (2,4%), οι εργάτες και οι τεχνίτες (2,4%), εκείνοι που έχουν μόρφωση μόνο του Δημοτικού Σχολείου (4%), αυτοί που έχουν 2-3 παιδιά (5,2%) και οι πατέρες στις σχέσεις με τα πρωτότοκα (3,3%).

12. Ο *απών* (αδιάφορος) τύπος πατέρα έρχεται πέμπτος κατά σειρά (3,4%). Πιο αδιάφοροι πατέρες είναι οι μεσαίας κοινωνικοεπαγγελματικής κατηγορίας (1,2%), εκείνοι που διαθέτουν μόρφωση μόνο του Δημοτικού Σχολείου (2,2%) και οι πατέρες στις σχέσεις τους με τα υστερότοκα (1,4%).

13. Ο *εχθρικός* τύπος πατέρα εμφανίζει μηδενική συχνότητα. Με άλλα λόγια, κανένα εχθρικό πατέρα δεν αποκάλυψε η έρευνά μας.

Παρουσιάζοντας, τώρα, το γενικό προφίλ που εμφανίζει η στάση των γονέων έναντι των παιδιών τους, θα λέγαμε ότι αυτό είναι θετικό, μια και οι περισσότεροι γονείς, μητέρες και πατέρες, αναπτύσσουν δημοκρατικές σχέσεις με τα παιδιά τους. Ωστόσο, φαίνεται καθαρά ότι στη φιλελεύθερη αυτή στάση μπαίνει και μια τροχοπέδη, αφού, όπως έδειξε η έρευνά μας, δεύτερος σε συχνότητα τύπος γονέων εμφανίζεται ο αυστηρός, τόσο στους πατέρες όσο και στις μητέρες.

Θα ήταν ίσως ορθότερο να πούμε ότι οι σχέσεις γονέων-παιδιών αποβάλλουν προοδευτικά τον αυστηρό τους χαρακτήρα και γίνονται περισσότερο διαλλακτικές, περισσότερο δημοκρατικές. Ασφαλώς η εικόνα θα ήταν πολύ διαφορετική, ίσως μάλιστα και εντελώς αντίθετη, αν η έρευνα αυτή είχε γίνει πριν από μερικές

δεκαετίες. Αυτό περίπου έδειξε και μια προηγούμενη έρευνά μας για τον πατρικό ρόλο. Φάνηκε δηλαδή ότι ο αυστηρός πατέρας κυριαρχούσε τόσο στη γενιά των πατέρων όσο και σ' εκείνη των παππούδων. Σημειώνουμε ότι ο γεροντότερος παππούς είχε γεννηθεί το 1847 και ο γεροντότερος πατέρας το 1903 (Γ. Κρασανάκης, 1991, σελ. 107). Είναι, άλλωστε, βεβαιωμένο ότι, μέσα σε μια πλουραλιστική και συνεχώς μεταβαλλόμενη κοινωνία, οι γονείς πρέπει να αναπροσαρμόζονται στις νέες συνθήκες ζωής, ανεξάρτητα από τις επιρροές που έχουν υποστεί οι ίδιοι κατά την πορεία της ανάπτυξής τους και από όσα διατηρούν από τα παιδικά τους βιώματα (Κ. Κορώσης, 1990, σελ. 114).

Βιβλιογραφία

- Γαρδίκη Ο. κ.ά., *Νέοι: Διάθεση χρόνου – Διαπροσωπικές σχέσεις. Μέρος Α'*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1988.
- Γεώργα Γ. κ.ά., *Οικογένεια: Ψυχοκοινωνικές-Ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1990.
- Chabrol H., *La dépression de l' adolescent*, Paris, P.U.F. (Que sais-je?), 1988.
- Γκιζέλη Γρ. κ.ά., *Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας: Μεταβαλλόμενα σχήματα*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1984.
- Dreikurs R., *Οι βασικές αρχές της αντλεριανής ψυχολογίας*, μετ. Τ. Πανταζή, Αθήνα, Κέδρος, 1975.
- Gil O., «Άσκηση βίας στα παιδιά», στο βιβλίο *The Open University, Η κακοποίηση του παιδιού*, μετ. Α. Λυκιαρδοπούλου, Αθήνα, Κουτσουμπός, 1985.
- Herbert M., *Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας. Τόμος Β'*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1989.
- Κορώση Κ., «Κριτική αναθεώρηση του πατρικού ρόλου», στο περιοδικό *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, Ρέθυμνο, 2, 106-129, 1990.
- Κρασανάκη Γ., *Ψυχοπαιδαγωγικά προβλήματα της εφηβικής ηλικίας*, Αθήνα, Σμυρνωτάκης, 1988.
- Κρασανάκη Γ., *Ο πατρικός ρόλος*, Ηράκλειο, 1991.
- Lacan J., *Η οικογένεια – Τα οικογενειακά συμπλέγματα στη διαμόρφωση του ατόμου*, μετ. Δ. Βεργέτη, Αθήνα, Καστανιώτης, 1987.
- Le Gal A., *Le rôle nouveau du père*, Paris, ESF, 1975.
- Παρασκευοπούλου Ι., *Εξελικτική Ψυχολογία*, τόμοι Α, Β, Γ, Δ, Αθήνα 1985.
- Παρασκευοπούλου Ι., *Στοιχεία Περιγραφικής και Επαγωγικής Στατιστικής*, Αθήνα, 1984.
- Πετρουλάκη Ν., *Τα παιδιά στην κόψη του ξυραφιού*, Αθήνα, 1991.
- Pourtois J., «Relations parents-enfant(s). Aperçu critique d' études expérimentales», in *Enfance*, 2, 149-158, 1979.

- Rattner J., *Ατομική Ψυχολογία – Εισαγωγή στη θεωρία της ψυχολογίας του θάθους του Άλφρεντ Άντλερ*, μετ. Γ. Βαμβαλή, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1970.
- Ρήγα Α., «Ενδοοικογενειακές συγκρούσεις και κοινωνική συμπεριφορά των εφήβων», στο *Δελτίο Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, 4, 232-245, 1989.
- Rosenthale D., Efklides A., «Demetriou A., Parental Criticism and Young Adolescent Self-Disclosure: A Cross-Cultural Study», in *Journal of Youth and Adolescence*, 1, 25-39, 1988.
- Σακελλαροπούλου Π., «Έφηβος και οικογένεια», στο περιοδικό *Παιδιατρική*, 43, 210-216, 1980.
- Smith S., «Ψυχιατρικά χαρακτηριστικά των γονέων που κακοποιούν τα παιδιά τους», στο βιβλίο *The Open University, Η κακοποίηση του παιδιού*, μετ. Α. Λυκιαρδοπούλου, Αθήνα, Κουτσουμπός, 1985.
- Τερλεξής Π., *Ο αυταρχικός άνθρωπος: Ψυχολογική και κοινωνική βάση της πολιτικής συμπεριφοράς*, Β΄ έκδοση, Αθήνα, Παπαζήσης, 1977.

